

Nézetek ütközőpontján

A kortárs magyar filozófia kétségkívül egyik legjelentősebb kutatási programja a filozófiatörténetet a szóbeliség-írásbeliség kérdésköre felől közelíti meg, a filozófiatörténeti problémákat bizonyos kommunikációtörténeti csomópontok körül rendezve és elemezve. E megközelítésmód képviselői azonban egymástól gyakran egészen eltérő módszertani és teoretikus háttérrel kezelik az egyes kérdéseket, s ezért gyakorta jutnak eltérő következtetésekre. Ebből kifolyólag igen nehéz informatív közös jellemzést találni az egyes próbálkozások összefogására.

Neumer Katalin könyve vitathatatlanul e megközelítésmód egyik legkiemelkedőbb terméke. A kötet – mely a Kávé Kiadó Kelemen János szerkesztette „Kávéház” sorozatának nyitó darabja – két részből áll, melyek között a szerző meglehetősen laza kapcsolatot létesít csupán; két gyökeresen eltérő filozófiai közeg között a kapocs szerepét az írás tölti be. Neumer könyvének első, terjedelmesebb része nyelv, gondolkodás és írás viszonyáról a 18. században elbeszélte filozófiai történetek komprehenzív képét kívánja megrajzolni. A második rész pedig azt a *Wittgenstein*-képet vizsgálja meg közelebről, melyet az utóbbi években Nyíri Kristóf igyekezett megrajzolni. Pontosabban fogalmazva: Neumer Nyíri értelmezésének textuális hátterét veszi alaposan szemügyre, s ennek fényében értékeli Nyíri értelmezésének konklúzióit. Noha Neumer könyvének mindkét részét nyilvánvalóan Nyíri írásai inspirálták – jelesül az a törekvése, hogy felfedje a kommunikációtörténet relevanciáját a filozófiatörténeti vizsgálódások számára –, Neumer módszerei és céljai jelentékeny mértékben eltérnek. Míg Nyíri szándéka az, hogy egyfajta szociológiai hátteret teremtsen, melyben a kommunikáció technológiája tölti be a középponti szerepet bizonyos filozófiai jelenségek értelmezésében, addig Neumer azt próbálja megmutatni, hogy egy adott korszak (vagy egy adott filozófus) számára miképpen jelentkeztek ezek a problémák, s rekonstruálja a reflexióképpen született nézeteket.

Egy további, ám nem kevésbé jelentős különbség Nyíri és Neumer megközelítésmódja között az általuk választott elméleti háttérre való hivatkozással magyarázható. Nyíri vizsgálódásai egy olyan iskolába integrálódnak, melynek gyökerei egészen a 18. századig nyúlnak vissza, s képviselői közé Jack Goody, Eric Havelock, Walter Ong és újabban Brian Stock tartoznak. Az ő nézőpontjukból tekintve éles határ húzódik szóbeliség és írásbeliség között, s ennek következményei felfedhetők az individuális kognitív folyamatok történetéből éppúgy, ahogyan a társadalmi intézmények fejlődéséből is. Neumer vállalkozásának szellemi háttérében azonban inkább a freiburgi kiemelt kutatási irány – Übergänge und Spannungsfelder zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit – felé mutató kapcsolódások fedezhetők fel. E program jellegzetességei homlokegyenest ellenkezőek az előbb említett, általában Ong és Havelock nevével fémjelzett megközelítésmód szempontjaival; így például tagadja annak oppozíciós szemléletmódját szóbeliség és írásbeliség viszonyára vonatkozóan, s nem ismeri el azt az igényt sem, hogy az ilyesfajta kommunikációtörténeti megfontolások elsőbbségre tarthatnának igényt az egyes értelmezésekben. Szóbeliség és írásbeliség, ebből a perspektívából, hasznos szempontjai lehetnek az értelmezésnek, de semmiképpen sem kizárólagosak.

A kötet első felében a szerző nézetek sokaságát rekonstruálja és ütközteti a jellemző csomópontok körül: beszélt és írott viszonya, az első (valamint az idegen-) nyelv elsajátításának problémája, a különböző írásformák viszonyai, gondolkodás, nyelv és írás

viszonya, a hangtalan és a hangos olvasás problémája stb. Meglehetősen nehéz feladat kritizálni Neumer vállalkozását, mivel leginkább történeti rekonstrukció, s mint ilyen igen alapos szövegelemzésen nyugszik. A kötet legfőbb erénye éppen abban áll, hogy a nyelv, gondolkodás, írás és relativizmus problémáiról alkotott korabeli filozófiai nézetek sokaságáról fest komprehenzív képet. A kötet viszonylag korlátozott területet fog át, nagyjából a 18. századi német gondolkodás történetét. Központi figurája Herder, de mellette a szerző részletesen elemzi olyan kevésbé ismert gondolkodók munkáit is mint *Adelung, Lambert, Wolff, Michaelis, Meier* és mások. A szerző azonban nem foglalkozik mélyebben a probléma nem-német megközelítéseivel. Annak ellenére, hogy hosszabb passzusokat szentel *Rousseau*-nak, *Condillac*-nak és egyebek mellett ugyancsak szóba kerül *Locke, Berkeley és Wilkins* is, az őket tárgyaló bekezdések kevésbé impresszívok, mint a német fejleményekre vonatkozó fejezetek.

A történeti fejezetek között az olvasó gyakorta „kritikai vizsgálódásokra” akadhat. Ezekben a rövid fejezetekben a szerző az előzőleg bemutatott érvelések történeti elemzéséhez fűz megjegyzéseket. Hadd említsek egy pontot, ahol Neumer kommentárjai és a saját álláspontom ellenkező irányba mutatnak (lásd különösen a 116-123. old.). A szerző – statisztikai adatokat idézve – arra az állítólagos tényre mutat rá, hogy az olvasás különböző formáinak a gondolkodásra gyakorolt hatása vélhetően kevésbé volt szignifikáns, mint ahogyan azt néha gondolják, mivel az írástudók száma viszonylag alacsony volt. Noha Neumer nem fogalmazza meg expliciten, hogy az írástudók alacsony száma elzárna annak a lehetőségét, hogy az olvasási szokásoknak a gondolkodásra gyakorolt jelentékeny befolyása mellett érveljünk, megjegyzései erre az álláspontra utalnak. Elfogadható persze, hogy az idézett statisztikai adatok megfelelnek a valóságnak, a következtetést ugyanakkor elhamarkodottnak gondolom. Valójában nem középponti tényező, hogy az általános statisztikai adatok mit mutatnak az olvasóközönségnek a populációhoz viszonyított nagyság tekintetében, mert ami valóban számít, az a tudás letéteményesének számító réteg olvasási szokásainak jellegzetességeiben rejlik. Úgy vélem, ahhoz, hogy az olvasási szokások szignifikáns kognitív következményei mellett érveljünk, azt kell megmutatni, hogy ezeknek a szokásoknak milyen vélhető jelentőségük van az eszmetörténeti változások tekintetében. Azaz nem az írástudásnak a populációhoz viszonyított arányaira vonatkozó statisztikai adatokra van szükség, hanem az olvasás művelt rétegen belül feltárható hatásainak finomabb szerkezetű leírására.

Ahogy fentebb említettem, a második rész nem kapcsolódik igazán szervesen az elsőhöz; epilógusként szerepel a kötetben. Ebben a részben a szerző azt mutatja meg, hogy Nyíri érvelése Wittgenstein szóbeliséghez fűződő vonzódásait illetően bizonyos nehézségekkel szembesül. Neumer módszere eltér Nyíriétől s a szóbeliségnek Wittgenstein gondolkodásában elfoglalt helyét vizsgálja filozófiájának benső logikája szempontjából, ahelyett, hogy külső (szociológiai, kommunikációtörténeti) hatások jelentőségére hivatkozna. Első lépésben Neumer azon tétel mellett áll ki, hogy 1929 és 1932 között

Úgy vélem, ahhoz, hogy az olvasási szokások szignifikáns kognitív következményei mellett érveljünk, azt kell megmutatni, hogy ezeknek a szokásoknak milyen vélhető jelentőségük van az eszmetörténeti változások tekintetében. Azaz nem az írástudásnak a populációhoz viszonyított arányaira vonatkozó statisztikai adatokra van szükség, hanem az olvasás művelt rétegen belül feltárható hatásainak finomabb szerkezetű leírására.

Wittgensteinnél még bizonyosan nem fedezhető fel a szóbeli egyértelmű előnyben részesítése, noha egyfajta erősödő szimpátia kimutatható, különösen Wittgensteinnek korábban az írásbelihez fűződő erőteljes vonzódásának háttérével. Második lépésben a szerző Wittgenstein késői koncepcióját vizsgálja. E tekintetben Neumer egyetért Nyírirel azt a tételt illetően, hogy Wittgenstein késői filozófiája a beszélt nyelv befolyása alatt fejlődött, s ez a befolyás Wittgenstein számára mindvégig rejtve maradt. Egészen idáig a második fejezet Nyíri koncepciójának mintegy háttéréül szolgál. A harmadik lépésben azonban Neumer azt igyekszik megmutatni, hogy a szóbeli és írásbeli kifejezésmódok közötti különbségtétel nem alkalmas a világ leírására, s ezért kevésbé alkalmas eszköz a filozófia számára. Így fogalmaz: „Az írásos közlés élményekkel és képzetekkel járván együtt arra sarkalhat bennünket, hogy a mentalizmus érveit újragondoljuk. Emellett az írás mérlegetéssel, interpretációval, az értelmezési lehetőségek közötti választással, az értelmező egén tudatosságával és akaratával kapcsolható össze. Mint ilyen pedig nem írható le pusztán ösztönszerű automatizmusként vagy mechanizmusként, mint azt viszont Wittgenstein a nyelvre jellemző szabálykövetés leírásakor rendszerint teszi. Ennyiben tehát Nyírinek igaza van, amikor úgy véli: Wittgenstein az írás problémáját koncepcionális okoknál fogva inkább kikerülte. Masfelől azonban kijelentéseinket a magunk részéről bizonyos óvatossággal fogalmazzuk meg, hiszen – mint Wittgenstein számos saját példáján is láthattuk – egy közlemény írásos volta nem szükségképpen vet fel megoldhatatlan filozófiai problémákat. Hogy a szóbeli-írásbeli megkülönböztetés lényeges-e, ez a mindenkori kontextustól, illetve nyelvjátéktól függ, hiszen akár ugyanazzal a szöveggel is többféle játék játszható.” (177. old.) Ebből következően az írott és a beszélt szembeállítás nem eléggé releváns ahhoz, hogy Wittgenstein késői filozófiáját pusztán ennek fényében értelmezzük: e kontraszt szerepet játszhat ugyan Wittgenstein értelmezésében, azonban ez a szerep nem annyira középponti, hogy robusztus interpretációt építhetnénk köré.

Neumer könyvének második része – s ebben megegyezik az elsővel – rendkívül alapos szövegelemzésre épül. A kötet különös érdeme, hogy a szerző az egyes nézeteket különböző kontextusokban ütközteti és számos nézőpontból mutatja be. Ez a stratégia az olvasó számára érdekes történetet kínál a nyelv, gondolkodás és írás viszonyáról egykoron megfogalmazódott gondolatokról. És talán ez a legszámottevőbb jelentősége a kötetnek: Neumer könyve jónéhány kapcsolatot tár fel az egyes nézetek között, olyanokat, amelyek felett egyébként könnyű átsiklani.

NEUMER Katalin: *Gondolkodás, beszéd, írás*. Kávé Kiadó, Bp, 1998.

Demeter Tamás